

JEGYZETEK A KELET-EURÓPAI IRODALOMÖSSZEHASONLÍTÁSRÓL

Ha nyelvtanilag nem volna helytelen vagy kétes, a fenti címet szívesebben fogalmaznám meg így: Jegyzetek a kelet-európai irodalomösszehasonlításért. Vagy, ha nem irtóznék a pátoztól, talán inkább így: Védőbeszéd a kelet-európai irodalomösszehasonlítás mellett.

Azonban nem lehet jegyzeteket írni valamiért, csak valamiről. A pátoztól pedig nemcsak azért tartózkodom, mert nem egyezik ízléssel és vérmérséklettel. Azért is, mert ez esetben fölösleges. Nincs szükség az összehasonlító irodalomtudomány mellett érvelő szónoklatra, védőbeszédre, „plaidoirie pro domo“-ra. Hiszen senki sem támadja. Senki sincs ellene. A kelet-európai regionális irodalomösszehasonlítást a Nemzetközi Összehasonlító Irodalmi Szövetség (UILC) már majd tíz évvel ezelőtt egy nemzetközi konferencia napirendjére tűzte. Azóta pedig, kevéssel e konferencia után, a kelet-európai szocialista országok komparatistái is értekezletre gyűltek össze, és konkrétan is megbeszélték teendőiket, közös állásfoglalásuk elvi alapjait a nemzetközi komparativizmus e különleges területén való munkában, kezdeményezésekben, helytállásban. A kelet-európai komparatistika ugyanis, ha nem is teljesen, de túlnyomórészt szocialista ügy. Ahhoz, hogy erről alaposan meggyőződjünk, elégséges a mai Európa politikai térképére pillantanunk. Azok az országok, amelyeknek sajátosságait, irodalmi fejlődésükben a regionális specifikumot — azt a közös valamit, ami őket egymással összeköti, a „világirodalomban“ pedig nemcsak egyedenként, hanem közösségenként is más regionális egységektől megkülönbözteti — kutatni kell, két kivétellel — Görögország és Törökország — a huszadik század szocialista forradalmainak második hullámában megvívta a maguk győztes forradalmait. Jelenleg a szocialista társadalomra való átmenet különböző, előrehaladott stádiumaiban vannak. Ez jellemzi társadalmi rendjüket és annak dinamikáját. Ezen belül: ezeknek az országoknak az irodalomkutatói mindenütt kísérletet tettek — és ezt a kísérletet kitartóan folytatják — az irodalomkutatás minden ágában, tehát az összehasonlító kutatásban is, a marxista módszer alkalmazására.

*

A nemzetközi irodalomösszehasonlítás fórumaiba, az UILC rövidítéssel jelzett szövetségbe, annak tevékenységébe, fokozatosan minden európai szocialista ország irodalomtudományának képviselői bekapcsolódtak. Annyi kínálózó példa közül hadd idézzem itt Tudor Vianu emlékét, aki mint a „Weltliteratur“ hivatott és poliglott értelmezője lelkes híve volt a kelet-európai összehasonlító irodalomtudomány eszméjének.

E tudományág kérdésének megvitatásában immár jó évtizede a kelet-európai sajátosságok problémája, ezen övezet irodalmi múltjának és jelenének összehasonlító vizsgálata is szerepel. Az egyik olyan terület ez, amelyet marxista és nem marxista szakemberek lojális, de nem ritkán éles vitái az ideológiák és a belőlük fakadó tudományos módszertani fel-fogások összecsapásának, harcának helyévé tesznek. Az ideológiai harcnak a formái ezek. Ma már komoly szakemberek részéről alig szólnak meg bennük a hidegháború és a belőle fakadó idegháború hangjai. Ha egy-egy ilyen disszonancia mégis felhangzik, többnyire nem marxista irodalomkutatók is, sokszor elsősorban ők, utasítják vissza, ahogy ez például az UILC 1970 őszi megrendezett bordeaux-i kongresszusán is történt.

•

Azt mondtam, és ez így igaz, hogy a kelet-európai irodalomösszehasonlításnak nincsen szüksége prókátorra, mivel a nemzetközi tudományosságban nincsenek sem ellenségei, sem ellenfelei. De a kérdést felvetni és a teendőkre emlékeztetni mégis szükséges. Szükséges — sok egymással összefüggő és egymást kiegészítő szempontból. Szükséges elsősorban azért, mert a problémák és a teendők kimerítő és bizony nem rövid leltárt már egyetértően kidolgozták, és úgy szólnak jóváhagyták. Azonban a leltárnak még alig akad olyan pontja, amelyet mint megnyugtatóan megoldottat kipipálhatnánk, és megállapíthatnánk: áttérhetünk a következőre.

A konkrét irodalomtörténeti kutatások tömegében az összehasonlító szempont gyakran felmerül. De éppen Kelet-Európában és Kelet-Európáról ritka még az olyan kutatás, amely sajátosan komparatista szempontot érvényesítene: a helyit, a sajátosat regionális, a regionálist pedig összeurópai és (ma már ez az igény is jogos) planetáris nézetben tekintené át. Az összehasonlító irodalomtudomány mai állapotában a módszertani kérdések minden területen előtérbe kerültek. A korszerű marxista irodalomtudománynak éppen elvi, ideológiai fegyverzete révén e téren fontos szerep jut a kérdések megvitatásában és megoldásában. Az egyik ilyen kérdésterület, ahol az elvi, metodológiai tisztázással utat kell törnünk a konkrét, részletekbe menő és ugyanakkor szintézisekre is képes kutatásnak, a kelet-európai komparatiztika.

Vele kapcsolatban kísérlem meg néhány szempont felvázolását, néhány óhaj kifejezését. Abban a meggyőződésben teszem ezt, hogy a tisztázó viták, amelyek már korábban megindultak, és valamilyen módon elakadtak, rövidesen újból, most már konkrét eredményekhez vezetően, fellángolnak. Hiszem, hogy kívánságaim nem maradnak pium desiderium, hatástalan kegyes óhaj.

•

Pontosabb meghatározásra és elhatárolásra szorul maga Kelet-Európa fogalma.

Minden történelemben kialakult *regionális* megjelölés csak nagyon relatívan tekinthető földrajzi fogalomnak, kizárólag földrajzi övezet jelölő terminusnak. Igaz: a földrajzi tájak területe, egymáshoz viszonyított helye gyakorlatilag nem változik. De állandóan változik emberi,

kulturális tartalmuk. Ezek a tájegységek tehát konkrét földrajzi meghatározottságuk mellett valójában kultúrtájak, a kifejezés legátfogóbb, legtágasabb értelmében. Emberi, történelmi, szociológiai tartalmuk a döntő, nem fizikai helyük. Ezeket a tartalmakat az jellemzi, hogy sokáig viszonylag változatlanok maradnak, de a történelmi események nekilendülnek, és néha történelmi szempontból parányi idő döntő változásokat hozhat magával, idézhet elő.

Kelet-Európában az újabbkori történelem két ilyen változást hozott. Az egyik „lemaradást” okozott Nyugat-Európához viszonyítva: a tatárjárás, a török hódoltság. Egyes területeken ezekhez, mint a korábbiak folytatását és újabb problémák forrását, az osztrák uralmat is hozzászámíthatjuk.

A másik változás már a múlt században, hozzávetőlegesen a negyvennyolcas forradalmak idején megindult. Bekövetkezett a történelmi elmaradás likvidálása, a megkésett nemzettéválás rohamos kibontakozása. A gazdasági fejlődés eleinte viszonylagosan lassú volt. De a kulturális és irodalmi teljesítmények felfokozott ütemben követték egymást. Ennek köszönhetően jelentkezhetek Kelet-Európa népei a modern kultúra területén asztalánál. — hagyományos kincsük: a csodálatosan gazdag folklór mellett, amelynek késői virágzása nemcsak művészi érzéküket, alkotó erejüket bizonyítja, hanem történelmi elmaradottságuk szép adója is — modern értelemben vett érett irodalmi, művészeti, zenei teljesítmények teljes ragyogásában. Ez pedig anakronikussá tette az „elmaradt Kelet-Európának” Nyugat általi alábecsülését vagy itt keleten egyes értelmiségiek önmardosó pesszimizmusát, tragikus életérzését, uralkodó osztályaik könnyebb fajsúlyú tagjainál pedig e népek minden irodalmában már a múlt század óta jogosan gúnyolt „kozmpolitizmust” — a Nyugat-majmolást.

Kelet-Európa népeinek sorsában a huszadik század hozta meg a döntő történelmi fordulatot. Gazdasági-technikai hátramaradásukat már a szocialista forradalom körülményei között küzdik le. Az októberi forradalom által és azt követően, a második világháború után, a szocialista forradalmak második hullámában, az emberiség társadalmi haladásának élvonalába kerültek. Ennek előzményei: modern kultúráik, modern irodalmaik hatalmas teljesítményei az 1848-as forradalmak előkészítésétől szocialista forradalmaikig terjedő időszakban. Ezeknek összehasonlítható értelmezése és értékelése közvetlenül beletorkollik a kelet-európai országok mai, nagy feladatait tisztázó vitákba.

E vonatkozásban úgy tűnhet, hogy Kelet-Európa mint sajátos kulturális-irodalmi térség a múltból örökölt történelmi handicapekkel és hatalmas erőfeszítésekből született váratlan teljesítményekkel, messze túlterjed a szorosabb értelemben vett Kelet-Európa földrajzi határain. Magába foglalja azt a térséget, amely a mohó nagynémet imperializmus terjeszkedési vonalán, Naumann geopolitikai koncepciói alapján a Mitteleuropa elnevezést kapta. Tehát azt az övezetet, amely földrajzilag valóban összekötő kapocs, valóságos híd Európa nyugati és keleti részei között. Vajda György Mihály egy szép tanulmányából — *A német irodalom Kelet és Nyugat között, 1954* — világosan kitűnik (bár a szerző dicséretes óvatossággal nem vonja le a felidézett hatalmas irodalom- és kultúrtörténeti anyag minden tanulságát, és nem fogalmazza meg expressis

verbis ezt a következtetést), hogy a földrajzilag kategorikusan Nyugat-Európához tartozó Németország irodalma sok olyan vonást mutat, amely funkcióiban és tipológiailag a kelet-európai irodalmakhoz közelíti. Ezzel szemben az Európa legkeletén kifejlődött szláv kulturális központ, melynek korai őse a kijevi Oroszország kultúrája, a görög hagyaték bizánci formáinak közvetlen örököséként önálló szerepet vállalhatott. Csak e hagyomány birtokában lett fokozatosan és gyorsulón, a tizenkilencedik század során a nagy és végső fokon egységes európai kultúra egyik sarkító tényezőjévé. Lásd e vonatkozásban az orosz regény kialakulását összeurópai, sőt az egész modern világba kisugárzó szerepét Lev Tolsztoj és Dosztojevskij óta.

Ilyenformán, ha az izobár és izoterm görbék mintájára meg lehetne rajzolni a modern Európa egészét behálózó kulturális-művészeti-irodalmi hatások erővonalait, akkor legalább három nagy központot kellene e hatások forrásának tekinteni: Franciaországot, Angliát és Oroszországot. Ez a megállapítás természetesen alig több, mint talán túl merész feltevés. Olyan hipotézis, amely nem a jelenségek konkrét történeti folyamatát és egymásutániságát veszi számba, hanem a mai Európa kulturális struktúráit, ezek forrásait a hagyományban, integrálódásukat a huszadik század megsokszorozódó kultúraterjesztési eszközeiben.

*

A fentiekből kitűnik, hogy szerintem az egyszerűségénél fogva elfogadott és továbbra is hasznos és használható „Kelet-Európa“ fogalom magába kell hogy foglalja a szorosabban vett Kelet-Európa mellett Közép-Európát is. Még egy jellegzetesen európai és kelet-európai kulturális-történelmi tájegységet szükséges megkülönböztetnünk: Délkelet-Európát, vagyis a hagyományosan Balkánnak nevezett alkotinenst. Ennek közös vonásait és e vonások sokoldalú tanulmányozásának a szükségességét tudatosította a pozitív és negatív tapasztalat eddig a leginkább. A két világháború közötti időkre visszanyúló kezdeményezések után újból fellendült és szervezett formákat öltött a mai sokoldalú Balkán-kutatás, melynek központja, több tudományos szervének székhelye Románia. Azonban egyelőre még a mai Balkán-kutatásban sem foglalják el az összehasonlító-irodalomtörténeti és irodalomelméleti-tipológiai kérdések a jelentőségüknél fogva őket megillető helyet. E téren az intézményes keretek jobb kihasználása viszonylag gyorsan eredményekre vezethet. A kelet-európai irodalmak (a fenti globális és nem leszűkített földrajzi jelentésben) összehasonlító történelmi és tipológiai vizsgálata a tisztázó viták, a feladatok kitűzése és a probléma-katalógusok összeállítása után tényleges kezdeményezéseket és intézményes kereteket kíván. Ósztintén óhajtom, hogy ezeknek az előfeltételeknek a megteremtése se késsen soká.

Nem sorolom fel azokat a problémákat, amelyeket előzetes tanácskozások és értekezletek, úttörő, bátor tanulmányok lelkesítő (és kissé ijesztően gazdag) listákba szedtek az összehasonlító folklór-kutatástól a korai középkor, a reneszánsz, a humanizmus, a felvilágosodás kutatásán át a modern irodalmakig, azok főbb áramlataiig, Kelet-Európa és Nyugat-Európa, az újabb időkben pedig Kelet-Európa és a nagyvilág kölcsönös

kapcsolatainak feltárásán át a legmaibb kérdésekig. Például az összehasonlító irodalomkutatás strukturalista módszerének alkalmazásáig. Egyetlen olyan mozzanatra kívánom csak felhívni a figyelmet, amely ezen a nyelvileg olyan színes és talán túlságosan is változatos területen kedvező előfeltételeket teremt a modern szellemű komparatiztika termékeny művelésére.

Kelet-Európa ugyanis nemcsak a soknyelvű államok és a különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek régiója. Hagyományosan a több nyelvet beszélő állampolgárok és a sok nyelven olvasó értelmiségiek, a poliglott tájékozottság közös hazája. A modern fejlődés ezt a hagyományt rohamosan gyengíti. Előbb-utóbb eltűnésre fogja ítélni. De amíg még megvan, élnünk kell a lehetőséggel, és azzal az előnnyel, amely a kelet-európai értelmiségieket, közöttük természetesen a filológusokat, az irodalomkutatókat is, előnyükre különbözteti meg a nagy világnyelveket anyanyelvükként beszélő komparatista társaiktól. Ők ugyanis anyanyelvükön kívül több világnyelvet ismernek, és ezen túlmenően egy vagy több szomszédnép nyelvének is ismerői. A kelet-európai nemzeti kisebbségek pedig úgyszólván hivatalból és születéstől poliglottak. Kár volna, ha a közeljövőben nem használnánk ki jobban mindezeket a lehetőségeket a kelet-európai irodalomkutatás javára. Hiszen ily módon is hozzájárulhatunk a jelen szellemi harcaihoz a múlt jobb ismeretével — kultúrák, nyelvek, irodalmak regionális sajátosságainak és egyetemesen közös vonásaik dialektikus összefüggéseinek feltárása által.

*Kazinczy Gábor:
Villan-illusztráció*

